

UOT: 336.

AQRAR SAHƏNİN İNKİŞAFINDA İNTENSİV İNKİŞAF AMİLİ

M. Q. MUSAYEV

Aqrar sahədə iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsi üçün intensiv inkişaf amilərinin nəzərə alınması vacibdir. Intensiv inkişafın təmin edildiyi halda istehsal xərcləri aşağı düşür, mənfəət artır və rəqabətqabiliyyəti yüksəlir.

Bu baxımdan, məqalədə rəqabətqabiliyyətliliyin təmin edilməsi zamanı intensiv inkişaf amiləri araşdırılır.

Açar sözlər: istehsal, intensiv inkişaf, rəqabətqabiliyyəti, səmərəlilik.

Xarici təcrübə göstərir ki, aqrar iqtisadiyyatın intensiv inkişafı rəqabət amillinin təsirinin qiymətləndirilməsini tələb edir.

Milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi onlarla göstərici üzrə aparılır. Aqrar sahədə bu qiymətləndirilmə müxtəlif amilləri əhatə edir. O cümlədən, elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiqi tempi; beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak, maliyyə sisteminin elastikliyi; dövlət tənzimləməsinin iqtisadiyyata təsiri; işçi qüvvəsi ilə təmin olunma səviyyəsi və s.

Rəqabət qabiliyyətli aqrar sahənin formalaşmasının əsas şərtlərindən biri - intensiv istehsal üçün şərait yaradılmasından asılıdır və bu optimal sahələrarası münasibətlərin formalaşdırıldığı şəraitdə mümkündür.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin yalnız bir qismi maliyyə baxımından sabit vəziyyətdə olub, istehsalın həcmi artırmaq imkanındadır. Ailə və ev təsərrüfatları kənd təsərrüfatı məhsullarının əsas istehsalçılarına və kənd əhalisinin müəyyən gəlir mənbəyinə çevrilərək əhalinin yaşama vasitəsi kimi qalmaqdadır.

Innovasiya-investisiya siyasəti aqrar sahənin inkişafı üçün həllədiçə əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, aqrar, iqtisadiyyatın bütün sahələrində elmi-texniki nailiyyətlərdən istifadənin səmərəsini artırmaq üçün əsaslı tədbirlər həyata keçirilməlidir. Aqrar sahədə elmi tutuma məhsullara tədiyyə qabiliyyətli tələbatın aşağı olması innovasiya fəaliyyətinin inkişafını ləngidir. İstehsalçıların əksəriyyətinin xüsusi maliyyə vəsaitlərinin olmaması, maliyyələşmə mənbələrinin və imkanlarının məhdudluğu resursqoruyucu texnologiyaların lazımi miqyasda tətbiqini çətinləşdirir. Aqrar sahədə fəaliyyətinin müasir vəziyyəti səmərəli elmi tədqiqatlar aparmağa və onları praktikada reallaşdırmağa qadir olan aqrar elmindən inkişafın strateji amili kimi kifayət qədər istifadəni stimullaşdırmır.

Innovasiya fəaliyyətinin canlanmasına baxmayaraq, bu sahədə inkişafın formalaşmış tempini qənaətbəxş hesab etmək mümkün deyil.

Respublikamızda aqrar-sənaye istehsalının texnoloji səviyyəsinə görə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinə çatmaq üçün, dövlət əhəmiyyətli iri miqyaslı tədbirlər görülür və bu məqsədlə neft gəlirlərindən

istifadə olunması, kənd təsərrüfatının rəqabət qabiliyyəti yüksəldilməli prioritet istiqamət sayılır.

Aqrar sahədə rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün uzunmüddətli və sistemli qərarlar qəbul edilməli, milli iqtisadiyyat çərçivəsində aqrar sahənin inkişafı üçün hazırlanmış strategiya reallaşmalıdır.

Rəqabət davamlı inkişaf məsələlərini tədqiq edərkən təbi amillərin, torpaq və su resurslarının aqrar-sənaye istehsalında son dərəcə əhəmiyyətli rol oynadığı qeyd edilməlidir. Kənd təsərrüfatı istehsalının tələbləri baxımından təbii resursların kəmiyyət və keyfiyyətə qiymətləndirilməsi aqrar sahədə istehsalın ixtisaslaşdırılması və yerləşdirilməsində mühüm rol oynayır.

Rəqabət qabiliyyəti konsepsiyası milli iqtisadiyyatın rəqabət mübarizəsi şəraitində başqa ölkələrdə istehsal edilən əmtəə və xidmətlərlə müqayisədə daha üstün əmtəə və xidmətlər istehsal və istehlak etmək qabiliyyəti kimi müəyyən edilir. Rəqabətin nəticəsi qabaqcıl ekoloji standartlara riayət edilməklə əhalinin həyat səviyyəsinin artmasından ibarət olmalıdır. Belə ki, təhsil səviyyəsi, iqtisadi infrastruktur, həyatın keyfiyyət elementlərindən ibarət mürəkkəb sistemdə artım əlaqələri olmasa rəqabət qabiliyyətliliyin mütləq mənada kafi meyarları ola bilmir.

Rəqabət sahə daxili rəqiblər, aqrar sahibkarlar arasında gedir və hər iki tərəf özlərinin başlıca məqsədlərini - daha çox mənfəət götürmək arzularını həyata keçirməyə çalışır. Başqa sözlə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində əsl ədalətli rəqabət mövcud qanunlara riayət edən, bu qanunların heç bir cəhətini pozمامaq şərtlə öz yüksək məqsədləri və mənafeləri naminə rəqiblər arasında aparılan mübarizə» kimi qəbul olunur.

Aqrar sahədə müqayisəli üstünlükləri təbiət tərəfindən verildiyindən həmin üstünlüklər əbədi deyildir və onların təkrar istehsalı çox çətindir. Rəqabət üstünlükləri innovasiyalarla, insan kapitalının və intellektin inkişafı ilə əlaqədardır. Müqayisəli və rəqabət üstünlüklerini bir-birini tamamlamalıdır. Belə ki, müqayisəli və rəqabət üstünlüklərinin eyni bir ölkəyə mənsub olması onun global iqtisadi məkanda rəqabət qabiliyyətini yüksəldir.

Son onilliklərdə "beynəlxalq iqtisadiyyatda rəqabət yeni çizgilər kəsb edir: özəl əmtəə istehsalçıların tarixən açıq hazarlarda sərbəst rəqabəti inhisarçı və oliqopolist strukturların qismən açıq hazarlarda, o cümlədən proteksionizm vasitəsilə ən müxtəlif formalarda rəqabətləri ilə birləşir; əsasən qiymətlə bağlı rəqabət metodlarından istifadə edilməsi tədricən qiymətlə bağlı olmayan rəqabətlə əvəz olunur, (hərçənd, real iqtisadiyyatda rəqabətin bu üsullarının uzlaşdırılması həmişə müşahidə olunur); tələbatın strukturu dəyişərək unifikasiya edilmiş kütləvi məhsullar istehlakından fərdi istehlak və investisiya tələbatının təmin edilməsinə keçid nəticəsində bazarlar rəqabət intensivliyinin get- gedə artdığı daha xırda seqmentlərə transformasiya edirlər.

Rəqabət aparən tərəflər prinsip etibarilə, bazarların daha mürəkkəb konfiqurasiyasında istehsaldan daha çox mənfəət, əməyin və kapitalın istifadə səmərəsi göstəriciləri üzrə daha yaxşı nəticələr əldə etməyə çalışır. Dünyada istehlakçının gəlirləri uğrunda rəqabət get-gedə daha kəskin xarakter alır. Təəssüf ki, bəzi ballarda rəqabət mübarizəsi ifratçı, xarakter kəsb edir və bununla əlaqədar, rəqabət qabiliyyətinin yeni, daha yüksək kompromis səviyyəsi formalaşmaqla rəqiblər tərəfdaşlıq münasibətləri qururlar.

Dünya təsərrüfatının qloballaşması şəraitində rəqabət qabiliyyəti problemi global informasiya şəbəkələrinin inkişafının və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilməsi məsələlərinə yeni baxış tələb edir. İnkişaf etmiş ölkələr sürətlə genişlənməkdə olan internet məkanının sərfəli seqmentlərini tutmağa imkan verən internet texnologiyaları ilə əlaqədar yeni rəqabət üstünlüklərindən istifadə olunur. Yaxın bir-iki ilə Amerika Birləşmiş Ştatlarının sənaye məhsulları bazarının həcmindən üçdə birindən çoxu internet bazarı vasitəsilə satılacağı gözlənilir. "Yeni iqtisadiyyatın sərhədlərini və strukturlarını araşdırmaq, onları təsnifləşdirmək, yeni iqtisadiyyatın səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodlarını müəyyənləşdirmək, dünyada və Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının inkişafının mümkün variantlarını proqnozlaşdırmaq bu günün vacib məsələlərindəndir.

Çünki hər bir ölkənin bazar iqtisadiyyatına keçidə özünəməxsus inkişaf səviyyəsi vardır. Ona görə də Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabətə davamlılığının təmin olunması baxımından ümumi prinsiplər kontekstində özünəməxsus cəhətləri nəzərə alınmalıdır.

«Rəqabətə davamlı inkişaf» anlayışı cəmiyyətin ictimai-siyasi və iqtisadi həyatında destruktiv tendensiyaların neytrallaşdırılması və ya onların effektiv qarşılmasını nəzərdə tutan ifadə kimi səciyyələnir.

Resursların, enerji daşıyıcılarının qıtlığı; torpaqların münbitliyinin azalması; dünya ölkələrində yoxsulluq baxımından fərqlərin artması kimi problemlərin tam və ya qismən aradan qaldırılması aqrar sahədə

rəqabətə davamlılığın əldə olunmasına imkan yarada bilər.

Kənd təsərrüfatı və qeyri-kənd təsərrüfatı sahələrində iqtisadi artımın təmin edilməsi aqrar bölmədə rəqabətə davamlılığın artırılmasının başlıca amili kimi qəbul edilir.

Rəqabətqabiliyyətli aqrar sahənin formalaşmasında üçün struktur dəyişiklikləri hesabına ümumi daxili məhsulun artırılması; bazar konyukturunun tələblərinə uyğun iqtisadi siyasətin aparılması; aqrar sahədə bütün təsərrüfatçılıq qurumlarının lazımi məlumatlarla çevik və etibarlı şəkildə təmin edilməsi; mütərəqqi texnologiyalara əsaslanan emal müəssisələrinin yaradılması; aqromarketing xidmətinin təşkili, bazar tələblərinin vaxtında öyrənilməsi prioritet istiqamətlərdir.

Kənddə bazar infrastrukturunun formalaşdırılması; alternativ xidmət sektorunun inkişafı; maliyyə xidməti göstərən sahələrin inkişafı; kənddə sosial xidmət göstərən səhiyyə, təhsil və digər sahələrin inkişafın diqqət mərkəzində olmalıdır.

Aqrar sahənin rəqabətə davamlı inkişafının təmin edilməsi kəndin inkişafı ilə bağlı məqsədli proqramların işlənilib hazırlanmasından asılıdır. Bu isə iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi kənd təsərrüfatında da gəlirlərin təmin olunmasına paritet şəraitin yaradılması; kənd təsərrüfatı müəssisələrinin istehsal və sosial infraqururla bağlı xərc yükünün azaldılması; səhiyyə, təhsil obyektlərinin tikintisinə, kommunikasiya şəbəkəsinin genişləndirilməsinin, bütövlükdə kənddə sosial inkişafın təmin edilməsi; kəndin inkişaf proqramının aqrar sahənin struktur yenidən qurulması ilə bağlı həyata keçirilən transformasiya yönümlü dəyişikliklərlə əlaqələndirilməsi; aqrar sahədə fəaliyyət göstərən müxtəlif mülkiyyət formalı təsərrüfat qurumlarının maliyyə vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılması məqsədilə dövlət tərəfindən məqsədli kredit resurslarının ayrılması kimi məsələlərin həllini tələb edir.

Rəqabətə davamlı sosial-iqtisadi inkişafı ilk növbədə regionlarda tarazlı inkişafı nəzərdə tutur. Kənd yerlərinin inkişafı ölkənin təbii-iqlim və sosial-iqtisadi şəraitindən asılı olaraq kənd əhalisinin həyat səviyyəsinin daim yüksəldilməsini nəzərdə tutur. Bu inkişafın komponentlərinə demoqrafik proseslər kənd təsərrüfatı və digər sahələrdə məhsul istehsalı və xidmətlərinin həcmindən artması, əhalinin gəlirlərinin formalaşma mənbələri, sosial infraqururlun yaxşılaşdırılması, xidmət sektorunun və kommunikasiya sistemlərinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması, kənd yaşayış məntəqələrində özünüidarəetmə orqanlarının fəallaşdırılması aid olunur.

Aqrar sahədə rəqabətə davamlı inkişafın təmin edilməsinin mühiim istiqamətləri kənd ərazilərində təbii (iqlim, relyef, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların tərkibi), maddi və maliyyə resursları, əmək potensialının qarşılıqlı inteqrasiyasını, ümumiliklə

kəndin dayanıqlı inkişafına gəldikdə isə o, əhalinin təhsil səviyyəsini, kənd əhalisinin göstərilən səviyyə xidmətinin mövcud vəziyyətini institusional amilləri bazar infrastrukturalarını, təşkilati-idarəetmə və informasiya xidmətlərini əhatə edir.

Kənd təsərrüfatının rəqabətədavamlılığı, inkişaf proqnozlarının keyfiyyəti ilə də sıx bağlıdır. Bu ilk növbədə aqrar iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinə olan prinsipial ehtiyacı ilə şərtlənir.

Kənd təsərrüfatının inkişafının proqnozlaşdırılmasında məqsəd səmərəlilik göstəriciləri nəzərə alınmaqla son məhsula olan tələbin səviyyəsinin və aqrar sahədə çalışan işçilərin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial infrastrukturun inkişafına ayırımların əsaslandırılması, mineral gübrələrin və kimyəvi preparatların neqativ təsirlərindən ətraf mühitin mühafizəsi; fizioloji normalara uyğun olaraq ərzaq istehlakının strukturunun təkmilləşdirilməsi ayrı-ayrı məhsullara olan alıcılıq qabiliyyətli tələblə təklif arasında taradığın təmin edilməsidir.

Rəqabət qabiliyyətli aqrar sahə istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin, əmək məhsuldarlığının və torpaqlardan istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə, mütərəqqi texnologiyaları tətbiq etməklə məhsul vahidinə sərf edilən material xərclərinin aşağı salınmasını nəzərdə tutur.

Aqrar sahədə rəqabətədavamlı inkişaf ətraf mühitin qorunması ilə bağlı tələblər sisteminin reallaşdırılmasını, kənd təsərrüfatında istifadə edilən mineral gübrələrin, kimyəvi mühafizə vəsaitlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsini və onlardan istifadəyə nəzarətin gücləndirilməsini, nəzərdə tutur.

Rəqabətədavamlı inkişaf elmi-texniki tərəqqinin son nailiyyətlərinin tətbiqi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və intensiv aqrar texnologiyaların tətbiqi vasitəsilə istehsal həcmının artırılması ilə bilavasitə əlaqədardır. Kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsi, fondla silahlanma, əmək məhsuldarlığı, kənd təsərrüfatının və texnologiyalarla təminatı da daxil olmaqla əsas kapitalla investisiyaların və əsas istehsal fondlarının dinamikası, yem istehsalının mövcud vəziyyəti və onun tələbatın strukturu ilə əlaqələndirilməsi; maşınqayırma sənayesinin müvafiq sahələrinin inkişafı, emal sənayesinin mövcud vəziyyəti kimi məsələlər təhlilə cəlb edilməklə aqrar sahənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi imkanları aşkar edilməlidir.

Rəqabətədavamlılıq və aqrar inkişafın regional aspektləri qarşılıqlı əlaqədə araşdırılmalıdır. Regionun bioiqlim potensialı, torpaq resursları, əmək ehtiyatlarının mövcud vəziyyətini əks etdirən parametrlər, torpaq fondunun yararlı sahələr və istifadəçilər üzrə təsnifatı, torpaqların transformasiyasının ümumi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi kənd təsərrüfatı istehsalının rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi istiqamətləri kimi diqqətə layiqdir.

Torpaq resurslarının, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə həyata keçirilən meliorasiya tədbirlərinin proqnozlaşdırılmasını əkin strukturunda baş verən dəyişikliklərin səmərəliliyini, natura və dəyər ifadəsində məhsul istehsalının artımını nəzərə almalıdır.

Rəqabətədavamlı inkişaf bütövlükdə aqrar istehsal potensialından, bu potensialın mühüm elementi kimi əmək resurslarından səmərəli istifadədən asılıdır. Aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilməlidir: regionlar üzrə demoqrafik proseslər və onların inkişaf xüsusiyyətləri; kəndin əmək resurslarının tərkibində kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri; işçi kateqoriyalarının strukturunun formalaşması qanunauyğunluqları; aqrar sahədə işçi qüvvəsinə olan tələbatın dəqiqləşdirilməsi və onlardan istifadənin regional xüsusiyyətləri məsələlərinə əmək resurslarından səmərəli istifadənin proqnozlaşdırılması zamanı xüsusi diqqət verilməlidir.

Rəqabətədavamlı inkişafında istehsal potensialının mühüm elementi olan maddi-texniki resurslardan səmərəli istifadə edilməsi, aqrar qurumlarda əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinin və məhsul vahidinin maya dəyərinin aşağı salınmasının mühüm şərtidir. Aqrar sahənin müasir texnika və texnologiyalarla olan tələbatının müəyyənləşdirilməsi zamanı topdan və pərakəndə satış müəssisələrilə birbaşa əlaqələrin qurulması məsələləri önə çəkilməlidir. İstehsalın mexanikləşdirilmə səviyyəsi, kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsi və məhsulun toplanmasında istifadə edilən texnoloji vasitələr, intensiv heyvandarlıqda texniki vasitələrin tətbiqi mühiti hərtərəfli araşdırılmalıdır.

Eyni zamanda rəqabətədavamlı inkişafın təmin edilməsində təsərrüfatlardakı texnikanın istismar dərəcəsi, müəssisələrin istehsal istiqamətlərində və mülkiyyət formalarındakı fərqlər parametrləri təhlil edilməlidir.

Kənd təsərrüfatının istehsal nəticələrində əhəmiyyətli rol oynayan mineral gübrələr və kimyəvi maddələrə tələbatın müəyyənləşdirilməsi zamanı mütərəqqi aqroteknologiyalar, yeni əkin strukturları, ayrı-ayrı regionlarda təbii-iqlim amili və digər xüsusiyyətlərdə nəzərə alınmalıdır.

Aqrar sahədə rəqabətədavamlı inkişafın təminatında istehsal edilən məhsullara olan tələbatın ödənilməsi dərəcəsi başlıca amil sayılır. Bu məhsullar olan tələbatın ödənilməsi mənbələrinin əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsi də əhəmiyyətli mərhələdir.

Kənd təsərrüfatı xammalına olan tələbatın ödənilməsi imkanlarının müəyyənləşdirilməsi zamanı sahənin inkişaf meyilləri nəzərə alınmalıdır. Eyni zamanda əhalinin qida məhsullarına olan tələbatı hesablanmalıdır. Tələbatın təmin olunmasında əhalinin sosial- demoqrafik strukturu, onun gəlirlərinin, eləcə də konkret regionda aqrar sahənin inkişafının proqnoz göstəricilərinə qərar qəbulu zamanı xüsusi diqqət verilməlidir.

Aqrar sahədə rəqabətdavamlı inkişafı proqnozlarında gözlənilən (ehtimalı) meyillər nəzərə alınmalıdır. Belə ki, müxtəlif səviyyələrdə istehsalçıların ehtiyaclarının ödənilməsi səviyyəsində fərqlər vardır. Aqrar qurumların ödənilməyən tələblərini fərqli əlamətlərə görə təsnifləşdirmək olar.

Aqrar fəaliyyətin idarəedilməsi ilə bağlı çətinliklərə sırasında istehsal sahələrinin idarə edilməsində aşağı peşəkarlıq, menecerlərin qeyri-qənaətbəxş fəaliyyəti, fermerlərin aqrotexnoloji bilgilərə, eləcə də bazar iqtisadiyyatının prinsipləri və qanunauyğunluqlara subyektiv münasibətləri xüsusi qeyd edilməlidir.

Hazırda aqrar istehsalçıların məqbul ölçülü istehsal vahidlərinə çevrilə bilməməsi, kooperasiya münasibətlərinin lazımi səviyyədə formalaşmaması, sahədə rəqabətdavamlı inkişafa mənfi təsir edir.

Aqrar itsehsala xərclərin və enerji daşıyıcılarının qiymətlərinin yüksək olması, maddi-texniki resurslar və kənd təsərrüfatı məhsulları qiymətləri arasındakı disparitetin olması aqrar əmtəə itsehsalçılarının rəqabət qabiliyyətini zəiflədir.

Aqrar sahibkarlıq qurumlarında texnika təminatında, su təchizatında aqroservisnin təşkilində, aqrar bazar infrastrukturalarının və sığorta sisteminin formalaşdırılmasından problemlər istehsalçıların normal fəaliyyətini ləngidir.

Kənd təsərrüfatında rəqabətdavamlı inkişafında qarşıya çıxan mikroiqtisadi problemlər özünü, aqrar sahənin maliyyələşdirilməsində göstərir. İstehsal subyektlərinin kreditə olan ehtiyaclarının zəif ödənilməsi, investisiya qoyuluşların azlığı mülkiyyət formasından asılı olmayaraq təsərrüfat subyektlərinin az rentabelli işləməsinə səbəb olur. Geniş təkrar istehsalı davam etdirmək imkanları məhdudlaşır, xarici hazarlarda aqrar qurumların hüquqlarını qoruyan, onları dəstəkləyən institutların yaradılmasında ləngimələr istehsalçıların rəqabət qabiliyyətini aşağı salır.

Yeni yaradılmış sahibkarlıq qurumlarının öz məhsullarını səmərəli reallaşdırmasında qarşılaşdığı problemlər, əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin kifayət qədər yüksək olmaması, məhsulların qəbulu zamanı emal müəssisələri aqrar qurumlara inhisarçı təsirlərin mövcudluğu, daşımanın bahalıq, sivil topdansatış bazarlarının formalaşması və digər amillər rəqabətdavamlı inkişafı ləngidən amillərdir.

Xarici təcrübə göstərir ki, aqrar bazarının qorunmasında yol verilən systemsizlik, yerli əmtəə istehsalçılarının stimullaşdırılmasında problemlər, gömrük sisteminin daxili bazarı qorumaqda az maneərliliyi idxal qiymətlərinin tənzimlənməsindəki çətinliklər nəticədə milli iqtisadiyyatda yerli əmtəə istehsalçılarının xüsusi çəkisinin azalmasına gətirib çıxara bilər. Bu isə xarici aqrar istehsalçıların xüsusi çəkisinin artmasına və ərzaq təhlükəsizliyi konsepsiyasına zidd meyillərin güclənməsinə səbəb olur.

Aqrar sahədə rəqabətdavamlı inkişafa nail olunması dəyişən sosial-iqtisadi şəraitin doğurduğu risklərin effektiv şəkildə neytrallaşdırılmasından asılıdır. Dəyişən sosial-iqtisadi şəraitin doğurduğu riskləri hüquqi, maliyyə, iqtisadi, idarəetmə, sosial və ekoloji kimi təsnifləşdirmək mümkündür.

Rəqabətdavamlı inkişafa təsir edən hüquqi risklər iki aspekti aqrar bölmənin rəqabətdavamlı inkişafını təmin edən qanunvericilik hazasının təkmilləşdirməyə ehtiyacı olması və iqtisadiyyatda hüquqi risklərin mövcudluğu, qanunvericilik aktlarının əhali tərəfindən dərinlən dərk edilməsi ilə bağlı məsələləri əhatə edir. Bu risklərlə bağlı ən çox zərərə məruz qalanlar aztəminatlı kənd əhalisidir.

Sosial infrastrukturun inkişafını təmin edən maliyyə resurslarının çatışmazlığı ilə əlaqədar olan maliyyə risklərinin səviyyəsi regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi və aqrar sahədə investisiya resurslarının cəlb edilməsi sayəsində azaldıla bilər.

Rəqabətdavamlı inkişafa mənfi təsir göstərən iqtisadi risklər aqrar sahədə daha çox bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərlə əlaqədardır. Bu isə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının, daxil olan pul gəlirlərinin investisiya qoyuluşlarının səviyyəsinin aşağı düşməsinə ifadə olunur.

Kənd təsərrüfatının sahə quruluşunun müəyyənləşdirilməsi, ölkədə ərzaq ehtiyatlarının yaradılması, həmin ehtiyatların tələbatın ödənilməsinə yetərli olması amillərindən asılı olan iqtisadi risklər sigortalılaşma vasitəsilə tənzimlənir. İdarəetmənin səviyyələrində icra orqanları arasında münasibətlərin düzgün qurulmaması ilə şərtlənən idarəetmə riskləri nəticə etibarilə səmərəsiz qərarların qəbul edilməsi və sosial-iqtisadi mühitdə neqativ meyillərin yaranmasına, səbəb olur.

Kəndin ictimai quruluşunun dağılması, əhalinin sosial, dini və etnik qurumları arasında daxili qarşıdurmaların yaranması sosial risklərdir. Bu risklər kənd əhalisinin yaşayış səviyyəsinin aşağı düşməsinə, kənd yaşayış məntəqələrindən miqrasiyasının güclənməsinə və aqrar sahənin rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsi ehtimalının yüksəldir.

Kənd yerlərinə antropogen təsirlərin güclənməsi nəticəsində ekoloji risklər yaranır. Həmin risklər kənd təsərrüfatı istehsalına və kənd əhalisinin həyat səviyyəsinə neqativ təsir göstərməklə aqrar iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini zəiflədir.

Ekoloji qanunvericiliyə ciddi şəkildə əməl edilməsi, ətraf mühitin mühafizəsinə yönəldilmiş tədbirlərin kifayət qədər maliyyələşdirilməsi, yerli özünüidarə orqanlarının bu sahədə fəal mövqeyi aqrar sahədə ekoloji riskləri minimumlaşdırmağa kömək edir.

Yeni iqtisadi sistemin formalaşması mühitində qiymətlərin dəyişməsinə təkcə, tələb-təklif nisbəti ilə izah etmək mümkün deyildir. Bu səbəbdən digər amillərin, o cümlədən, dövlət proteksionizminin də nəzərə alınması vacibdir.

«Xatırladaq ki, Avropa İttifaqının üzvü olan ölkələrdə dövlət 270 növdən çox kənd təsərrüfatı məhsulunun qiymətlərini öz nəzarətində saxlayır. Bu ölkələrdə qiymət siyasətini və maliyyə-kredit mexanizmləri qiymətlər sisteminin və digər iqtisadi rəqabətlərin tətbiq edilməsi vasitəsilə reallaşdırılır.

Aqrar qurumların rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsi müxtəlif texniki- iqtisadi amillərdən: keyfiyyət, maya dəyəri, ticarətin forma və üsullarından, qiymətlərin, nəqliyyat xərclərinin, reklamların səmərəliliyindən....» asılı olaraq formalaşır.

İstənilən məhsulun rəqabət qabiliyyəti qiymət və keyfiyyət parametrlərini qarşılıqlı əlaqəsi ilə şərtlənir. İnsanların öz müstəqil maraqlarının reallaşdırılması üçün iqtisadi əlaqələrə necə daxil olunmasını başa düşmək çox çətindir. Qiymət sistemi bu vəzifəni mərkəzdən idarə edilmədən, insanlara əmr vermədən yerinə yetirən bir mexanizmdir».

Enerji daşıyıcılarının və aqrar sahənin müxtəlif sektorlarına yönəldilən sənaye məhsullarının ən mühüm növlərinin tənzimlənən qiymətləri və öz məhsullarını bu qiymətlərlə satan digər sahələr üçün vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi qiymətlər sistemini formalaşdırır.

Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsində, kənd təsərrüfatı, məhsullarının zamanətli qiymətlərlə satın alınmasında əsas maliyyə mənbəyi dövlət büdcəsidir. Müvafiq vəsaitlər kənd təsərrüfatına dövlət köməyinin birbaşa vasitəsi kimi, bir sıra problemlərin həllinə cəlb edilir. «Başqa sözlə bu məqsədlə dövlətin büdcəsindən ayrılan vəsaiti əmtəə istehsalçılarına eyni şərait yaratmaqla sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafında, rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Xarici təcrübə göstərir ki, girov qiymətləri üzrə məhsulların alışı ilə bağlı əməliyyatlar subsidiyaların verilməsi, kredit resurslarının ayrılması hesabına həyata keçirilə bilər.

Məlumdur ki, zamanətli qiymətlərin minimal hədləri müəyyənləşdirilməsində problematik cəhət zamanətli qiymətin əsasında duran maya dəyərinin səviyyəsinin hesablanmasıdır. Zamanətli qiymətin qabaqcıl və ya geridə qalmış təsərrüfat üzrə müəyyən edilməsi ehtiyatlı yanaşma tələb edən məsələdir.

Qiymətin formalaşmasında haqqında danışılan səhvə yol verilməsi ağır iqtisadi və sosial nəticələr verir. Odur ki, zamanətli qiymətlərin təyin olunması üçün dərin araşdırmalar və əsaslandırılmış tövsiyələr tələb olunur. Mühüm iqtisadi və sosial problemlərin həllində qiymət siyasəti həlledici rol oynayır. Həmin şəxsi və ictimai istehlak fondlarının, yığım və istehlak fondlarının sənaye və kənd təsərrüfatının inkişaf temp- lərinin nisbətlərinin istehsalın əsas iqtisadi səmərəlik göstəricilərinin səviyyəsi kənd təsərrüfatında, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi və zəruri yığım arasın- da optimal nisbətlərin müəyyənləşdirilməsi aid edilir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətməhləgəlmə sisteminin müxtəlif istiqamətlər üzrə təkmilləşdirilməsi - qiymət səviyyəsinin tənzimlənməsində nəzərə alınan amillərin sayının artırılmasını, qiymətlərin zonalar üzrə əsaslandırılmış diferensiasiya edilməsini, müxtəlif məhsulların qiymətləri arasında, əsaslandırılmış nisbətlərin müəyyən edilməsini, qiymət disparitetinin ləğv edilməsini nəzərdə tutur.

Dövlətin zamanət verdiyi qiymətlər və dövlət satınalma sisteminin təkmilləşdirilməsi təsərrüfatçılığın iqtisadi mexanizminin güclü və etibarlı vasitəsi kimi aqrar sahənin rəqabət qabiliyyətini həlledici surətdə yüksəltmək imkanındadır.

Dövlət tərəfindən tənzimlənən zamanətli qiymət aqrar qurumun istehsal etdiyi məhsullu bağlı məsrəflərini ödəməklə yanaşı, öz resursları hesabına həmin məhsulu buraxan sahədə yığımın elə səviyyəsinə təmin etməlidir ki, bu rəqabətdə davamlı istehsalın ahəngdarlığına imkan vermiş olsun.

Mərkəzləşdirilmiş planlaşdırma dövründə qiymət- əməhləgəlmə problemləri ilə məşğul olan tədqiqatçıların əksəriyyəti hesab edirdi ki, dövlət satınalma qiymətləri müəyyən edilərkən son beş ildə konkret iqtisadi zonada məhsulun maya dəyərinin orta səviyyəsi əsas götürülə bilər.

Bu halda sahə üzrə orta göstəriciləri istehsalın intensivliyinin, fondlarla və əmək resursları ilə təminatın orta səviyyəsinə yaxın olan müəssisələrin seçilməsi, başqa sözlə desək, məhsulun özünün maya dəyərindən əlavə, təsərrüfatçılığın obyektiv şəraitinin də nəzərə alınması təklif olunurdu. Əlbəttə məhsulun zamanətli qiyməti əlvərişli yığım normalarının təmin edilməsinə şərait yaratsa da, bu yalnız orta əmək məhsuldarlığı səviyyəsi daha yüksək, maya dəyəri isə göstəricilərdən aşağı olan qurumlarda baş verə bilər. Xüsusi vəsaitləri olan təsərrüfatlarda zamanətli qiymətlərin səviyyəsi minimal normasını təmin edə bilməz.

İntensiv inkişaf şəraitində proqnozlaşdırılan zamanətli qiymətlər bütün məhsulların istehsalı üçün aqrar qurumların heç də hamısını məsrəflərini tam ödəmək iqtidarında deyildir.

Keçid dövründə dövlət aqrar qurumlara ciddi maliyyə yardımı göstərməyi nəzərdə tutur. Bu məqsədlə xüsusi olaraq işlənilib hazırlanmış kompleks normativlər lazımdır. Bu normativlər torpağın qiymətləndirilmə balını, istehsal fondları və işçi qüvvəsi ilə təmin olunma dərəcəsini nəzərə almalı, bütövlükdə istehsal potensialı nəzərə alınmaqla hazırlanmalıdır. Proqnozlaşdırılan maya dəyərinin elmi əsaslandırılmış səviyyəsi normativ kimi istifadə oluna bilər.

Yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirərək, belə nəticəyə gəlmək olar ki, rəqabət qabiliyyətli aqrar sahənin təşəkkülündə inkişafın intensivləşməsinə şərtləndirən amillərin təsirinin qiymətləndirilməsi, əslində bu sahədə dinamik inkişaf imkanlarının aşkar edilməsidir.

1. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi inkişafın xüsusiyyətləri və problemləri, iqtisadi İslahatlar Merkezinin elmi əsərlər toplusu, Bakı, 2004. 2. Фридмен М. Капитализм и свобода. Журнал. Эко, 1991, №7.

Аграрного сектора в развитии интенсивный фактор развития

М.Г.Мусаев

Для повышения экономической эффективности в аграрном секторе важны факторы интенсивного развития. При факторе интенсивного развития происходит снижение затрат производства, роста прибыли и повышения конкурентоспособности.

С этой точки зрения в этой статье при обеспечении конкурентоспособности производства, исследуются факторы интенсивного развития.

Ключевые слова: производство, интенсивное развитие, конкурентоспособность, эффективность.

The agricultural sector in the development of the intensive factor in the development of

M.Q.Musayev

The factors of intensive development should be taken into account for growth of economic efficiency in agrarian sector. In case of intensive development cost price of production decrease, profit and level of competitiveness increase.

From this point of view, the connection between the factors of intensive development and competitiveness are researched.

Key words: production, intensive development, competitiveness, efficiency.

